

מצוות כתיבת ספר תורה

אהד מס

- א. מבוא
- ב. "ולמדה את בני ישראל" - מצווה במרחב תלמוד תורה
- ג. "ועתה כתבו לכם" - מצווה המתקיימת בכתיבה
- ד. "והיה שם בך לעד" - ספר תורה במרחב הסת"ם
- ה. "כאילו קיבלו מהר סיני" - כניסה לברית ה'
- ו. סיכום

א. מבוא

מקובל לנו שישנה מצווה לכתוב ספר תורה, וכך נפסק בשולחן ערוך (רע, א): "מצוות עשה על כל איש מישראל לכתוב לו ספר תורה". אמנם מקור המצווה בתורה אינו מפורש, ואף במקורות התנאיים היא לא מופיעה¹. בגמרא היא נדרשת מן הפסוק: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל" (דברים לא, ט):

אמר רבה²: אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה – מצוה לכתוב משלו, שנאמר "ועתה כתבו לכם את השירה".

(סנהדרין כא, ב)

הבנת יסודה של מצוות כתיבת ספר תורה, ומיקומה במרחב ההלכתי-מחשבתי זוקק תלמוד. ניתן להבין שמצווה זו היא חלק ממצוות תלמוד תורה, ומהווה הכשר אליה. אפשרות אחרת היא להבין שיש במצווה זו יסוד עצמאי שאינו קשור לשימוש הפונקציונלי של הספר, אלא מתבטא ביצירתו או בקיומו של ספר התורה, כחפץ מקודש.

שאלה זו עולה כבר בהבנת הלימוד מן הפסוק: האם המצווה נדרשת מן המילים "ולמדה את בני ישראל", המכוונות להבין את עניינה כקשורה למצוות לימוד תורה, או שמא מן המילים "כתבו לכם", מהן נראה שהמצווה היא ביצירת הספר, או בהוויתו אצל האדם. התבטאות נוספת של שאלה זו היא המתח סביב מיקום הלכות מצוות כתיבת ספר תורה: האם אלו הלכות הנובעות מדיני תלמוד תורה, או שמא הלכות כתיבת חפצים מקודשים, השייכות לעולם הסת"ם?

* הפניות סתמיות לרמב"ם במאמר זה הן להלכות תפילין ומזוזה וספר תורה; לשולחן ערוך ולנושאי כליו הן לחלק יורה דעה; לרי"ף, לרא"ש ולנושאי כליהם להלכות קטנות, הלכות ספר תורה.

1. אמנם ייתכן שיש לכך רמז במספר ברייתות. ראו למשל שבת קלג, ב; יומא ע, א.
2. הנוסח על פי מסורת הש"ס (במקום "רבא").

במאמר זה ננסה לבחון ולבסס את הגישות אותן הצענו לעיל, וכמו כן לברר את משמעותן הכללית ולהגדירן. נעשה זאת תוך עיסוק בשתי שאלות הלכתיות מרכזיות: ראשית נברר מהו 'הספר' אותו נצטוונו לכתוב; שנית ננסה לברר האם המצווה תלויה בקיומו של ספר, או שמא ביצירתו.

ב. "ולמדה את בני ישראל" - מצווה במרחב תלמוד תורה

על אף דרשתו של רבה במסכת סנהדרין, רס"ג, בה"ג והיראים לא מנו במנייני המצוות שלהם מצווה לכתוב ספר תורה. הר"י פערלא (בביאורו על ספר המצוות לרס"ג, עשה טז) הציע שהטעם לכך הוא משום שלשיטתם היא נכללת בכלל מצוות תלמוד תורה: "דעיקר מצווה זו אינה אלא משום מצוות תלמוד תורה [...] ולהכי ס"ל לרבינו הגאון והבעל הלכות גדולות וסייעתו דאינה באה מצווה בפ"ע. דבכלל עשה דת"ת היא שכבר מנאוה במנין העשין".

מדברי הרא"ש (סימן א) משמע שהוא מתייחס לכתיבת ספר תורה כמצווה במניין המצוות: "ואומר אני דודאי מצווה גדולה היא לכתוב ס"ת [...] וכ"כ הרמב"ם ז"ל דמצות עשה היא לכל איש ישראל לכתוב ס"ת לעצמו". למרות זאת, נראה שאף הוא הולך בגישה זו, וסובר שעניינה של מצוות הכתיבה היא לימוד. עקב כך סובר הרא"ש שהספרים שנצטוונו לכתוב הם לא דווקא ספרי תורה, אלא כל הספרים מהם אפשר ללמוד 'מצוות ודינים':

וזהו בדורות הראשונים שהיו כותבים ס"ת ולומדים בו. אבל האידנא [...] מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושי' להגות בהן הוא ובניו. כי מצות כתיבת התורה היא ללמוד בה כדכתיב ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם. וע"י הגמרא והפי' ידע פי' המצות והדינים על בוריים לכן הם הם הספרים שאדם מצווה לכתבם וגם לא למכרם אם לא ללמוד תורה ולישא אשה:

(הלכות קטנות לרא"ש, ספר תורה א)

מפשט לשון הרא"ש נראה שמצוות כתיבת ספרי לימוד כיום מחליפה את המצווה לכתוב ספר תורה, וכך ביאר את דבריו הפרישה:

נראה דהכי קאמר **שהמצות עשה נאמר דוקא באלו ולא בס"ת**, דדוקא בימיהם שהיו לומדים תורה שבעל פה שלא מן הכתב כי אם על פה היו צריכין ללמוד מספר תורה המתוייגת כהלכתה [...] אבל בזמנינו שנתמעטו הלבבות ואמרו (גיטין ס, א) "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט, קכו) וכתבו התלמוד בספר [...] **א"כ למה לנו לזלזל בכבוד ס"ת לחנם ללמוד מתוכו שלא לצורך** כיון שאין אנו לומדים כלום מחסירות ויתירות ותגין ופיסוק טעמים כבימיהם וק"ל.

(פרישה יורה דעה רע, ח)

אם כן, מטרת המצווה היא לימוד תורה, והיא מובנת לאור החלק השני של הפסוק: "ולמדה את בני ישראל". לכן, המצווה היא בכתיבת ספרים שמהם אפשר ללמוד. לפני חתימת המשנה הלימוד היה מספר תורה, שכתובה בו תורה שבכתב עם דיוקיה ותגיה (ומהם היו לומדים הלכות), ועל כן המצווה התמקדה בו³. בתקופתו של הרא"ש למדו מספרים אחרים: חומשים, משניות וגמרות, וממילא המצווה שינתה את פניה. בימינו אפשר להרחיבה גם לספרות ההלכה הענפה שהתפתחה, שעל ידה "ידע פירוש המצוות והדינים על בוריים".

נקודה שעדיין צריכה בירור היא מדוע הרא"ש נוקט דווקא שמצווה 'לכתוב'. אם העניין הוא שיהיו ספרים כדי ללמוד מהם, אין משמעות דווקא לכתיבה של ספרים חדשים, וכבר הקשה קושיה זו ערוך השולחן (רע, ט): "אמנם ממה שאמרו בגמ' דלא מהני מה שהניחו לו אבותיו הוי קושיא גדולה על דבריהם", והציע שאכן, הרא"ש ויתר על הדרישה לכתוב – המצווה היא שיהיו לאדם ספרים מהם יוכל ללמוד תורה:

אמנם נלע"ד דגם לזה אין אנו צריכין דבאמת הרא"ש והטור לא הביאו כלל מימרא זו דאע"פ שהניחו לו אבותיו מצוה לכתוב משלו⁴.

(ערוך השולחן יורה דעה רע, י)

ניתן להציע כיוון אחר למשמעות הכתיבה, לאור דברי ספר החינוך (תריג). לדבריו מטרת המצווה היא שיהיו ספרים זמינים ללימוד, כדעת הרא"ש, אך הוא מוסיף:

ונצטוינו להשתדל בזה כל אחד ואחד מבני ישראל, ואף על פי שהניחו לו אבותיו, למען ירכו הספרים בינינו ונוכל להשאל מהם לאשר לא תשיג ידו לקנות, וגם למען יקראו בספרים חדשים כל אחד ואחד מישראל פן תקוץ נפשם בקראם בספרים הישנים שיניחו להם אבותיהם.

(ספר החינוך מצוה תריג)

3. נעיר על כך שרבה היה בדור השלישי בתקופת האמוראים ודיבר על כתיבת ספר תורה. לפי הסבר זה ברא"ש עולה שכך היה סדר הלימוד בימיו, והיוצא מכך הוא שבאמצע ימי האמוראים המשנה עדיין נמסרה בעל פה ולא נלמדה מן הכתב.

4. בהמשך דבריו מציע ערוך השולחן קריאה נוספת בגמרא בטהנדרין, לפיה דברי רבה נדחו למסקנה. כמו כן, הוא מעלה אפשרות נוספת, לפיה יש 'גזירת הכתוב' שלא מספיק שיהיו לאדם ספרים זמינים ללימוד כדי לקיים את המצווה. אפשר להציע לאור דבריו שיש משמעות גם ל'כתיבה' ממש, גם אם סמלית, כמעורבות של האדם בלימוד התורה. ייתכן שהדברים עשויים לשקף דרך לימוד שהייתה נוהגת טרם חתימת המשנה: "כאשר נתבונן בספרותינו העתיקה נמצא כי בימים קדומים רשם לו כל מתעניין עקרי הלכות שקיבל" (הרב ראובן מרגליות, "יסוד המשנה ועריכתה" (מוסד הרב קוק, תש"ן), בירורים ב (עמודים ט-מ)). באפשרות של משמעות הכתיבה עצמה נעסוק בהרחבה בפרק הבא.

כלומר, אף אם המצווה ממוקדת בלימוד, הכתיבה יכולה להשתלב בה כמשפרת ומעשירה את לימוד התורה.

נראה שלדעת החינוך ניתן להרחיב את התפיסה של מצוות כתיבת הספר כחלק מעולם תלמוד התורה. הציווי אינו ממוקד רק בהכשר של לימוד התורה הפרטי של האדם, אלא באחריות כללית-ציבורית להמשך קיום התורה והפצתה. הבנה זו עולה במפורש מפרשת וילך, בה עם ישראל עומד ערב הכניסה לארץ והסתלקותו של משה רבינו, וה' מתאר את העתיד לקרות:

ויאמר ה' אל משה הנך שכב עם אבתיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרכו ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו. וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתי פני מהם והיה לאכל ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין - להי בקרבי מצאוני הרעות האלה. ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים. **ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל.** כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבתיו זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצוני והפר את בריתי. **והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו** כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי. ויכתב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את בני ישראל.

(דברים לא, יז-כב)

אחרי מות משה עם ישראל עתיד לעזוב את התורה ולחטוא, ובעקבות כך ייענש וימצאוהו "רעות רבות וצרות". בתוך בשורה זו משולב הציווי על כתיבת השירה, שתלווה את העם בכל תלאותיו ולא תשכח. אם אכן אנו מבינים שהציווי על כתיבת השירה הוא הציווי על כתיבת התורה – הרי שעניינו של הציווי הוא שהתורה (שהיא השירה) לא תישכח, וזה באמצעות האחריות של כל אחד לריבוי ספרי התורה⁵.

5. למרות הדמיון בין דברי הרא"ש וספר החינוך, התופסים את המצווה כשייכת לעולם הלימוד, נראה שיש פער מסוים ביניהם בנוגע לתפיסת המצווה. לדעת ספר החינוך קיום המצווה מדאורייתא הוא רק בספר התורה, וכתיבת ספרים נוספים היא מעלה בלבד: "ודע בני, שאף על פי שעיקר החיוב דאורייתא אינו רק בספר התורה, אין ספק שגם בשאר הספרים שנתחברו על פירוש התורה יש לכל אחד לעשות מהם כפי היכולת מן הטעמים שאמרנו, ואף על פי שהניחו לו אבותיו מהן רבים". לעומתו, לדעת הרא"ש, ספרי לימוד נכללים בכלל עיקר המצווה ו"הם הם הספרים שאדם מצווה לכתבם" (לקמן נדון האם לדעת הרא"ש נותרה מצווה לכתוב גם ספר תורה כשר).

רבים מקשים על ההבנה שהצגנו בדעת הרא"ש, לפיה יוצא שמצוות כתיבת ספר תורה הורמה בימינו בכתיבת ספרי לימוד:

ויש לתמוה היאך בא הרא"ש לפטור לאדם ממצוות כתיבת ספר תורה ולהחליפה בחומשים ומשניות וגמרות ופירושיהן⁶.

(בית יוסף יורה דעה רע)

מתוקף קושיה זו מציע הבית יוסף שאף לדעת הרא"ש ישנה מצווה לכתוב ספר תורה, אלא שהוסיף על גביה חיוב לכתוב גם ספרים נוספים:

לכך נ"ל שלא בא אלא לחדש לנו חיוב כתיבת חומשים ומשניות וגמרות ופירושיהם ואיסור מכירתן **שגם זה בכלל מצוות כתיבת ס"ת**.

מלבד זאת, ישנו הבדל ביניהם בתיאור הספרים אליהם הורחבה המצווה (וכבר עמד על כך הרב יאיר קאהן במאמרו "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת – מצוות כתיבת ספר תורה", והאר עיינינו, איגוד ישיבות ההסדר (תשע"ט)). ספר החינוך מציין את "שאר הספרים שנתחברו על **פירוש התורה**", בעוד הרא"ש מתמקד בגמרא ובפירושים, המובילים לידעת הדינים וההלכה למעשה. נראה להסביר שלפי הרא"ש המצווה היא בלימוד והעברת המסורת ההלכתית – התורה שבעל פה (ולכן משניות ותלמוד הם בכלל המצווה, ואולי אף החליפו את המצווה בספר התורה עצמו). לכן, מסתבר שלשיטתו אין עניין בכתיבה (כדברי ערוך השולחן) או שמא יש מצוות כתיבה, אך היא קשורה יותר ללימוד האישי של האדם (כדברינו בהערה הקודמת), ואינה מחייבת כתיבה כהלכתה של 'ספר תורה'.

לעומתו, לדעת ספר החינוך, המצווה מתמקדת בתורה שבכתב – עיקרה בספר התורה (וישנה הרחבה גם לפירושי התורה), ועניינה האחריות שדבר ה' יעבור מדור לדור ולא ישכח. במסגרת זו, הכתיבה היא כתיבה פחות 'אישית', אלא כתיבה שמטרתה מניעת שכחה, ולכן דורשת כתיבה דווקא של ספר תורה.

מו"ר הרב ישי אנגלמן הציע שניתן להגיע לאור קריאה זו בפסוקים למסקנת הרא"ש (על אף שייתכן שהרא"ש עצמו קרא את הפסוקים אחרת). משה היה הסמכות התורנית בתקופתו, ובמותו היה חשש שהתורה ההלכה תישכח. לכן משה רבינו "נהג בה טובת עין" (נדרים לח, א ועיי"ש), ומתוך אחריות להמשך המסורת, ידיעת ולימוד התורה כתב את התורה והפיצה בכל ישראל. ובהתאם, רבה בדורו, חשש לשכחת התורה ולמד אף הוא ממידתו של משה לחדש חיוב בכתיבת התורה. רבה לא דורש ש"ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" פירושו 'תכתבו את התורה' (והתורה נקראת שירה), אלא לומד מהלך הרוח בפרשייה שיש לפתח את האחריות כלפי לימוד התורה. ומכאן ראה הרא"ש שלאחר שנעשה לנו היתר לכתוב ספרים נוספים – אף הם נכללים בגדר החיוב של האחריות להמשכיות ומסירת התורה.

6. את קושיית הבית יוסף נראה שניתן לתרץ בשתי דרכים:

ראשית, ניתן לפרש שלדעת הרא"ש אכן אין מצווה עצמאית בכתיבת ספר תורה, כדעת הגאונים בהם פתחנו. אם כך ייתכן להסביר שלפי הרא"ש כלל לא הייתה 'מצווה לכתוב ספר תורה' שאותה המיר, אלא מצוות תלמוד תורה, אותה הוא יישם בצורה המתאימה לתקופתו.

שנית, הדרישה (רע, ד) מציג מספר טעמים מדוע לדייק מדברי הרא"ש שבימינו המצווה היא דווקא בכתיבת חומשים, וביניהם שיש ללכת על פי טעם המצווה – הלימוד, השייך בימינו דווקא בספרי

להבנת הבית יוסף, גם לפי הרא"ש, ישנה מצווה לכתוב ספר תורה ממש, מלבד המצווה לכתוב ספרים לצורך לימוד. נראה שלפי זה עניינה של מצוות כתיבת ספר תורה אינו הפן הלימודי דווקא, אלא דין עצמאי. לקמן נרחיב באפשרויות להבנת דין זה.⁷

ג. "ועתה כתבו לכם" - מצווה המתקיימת בכתיבה

נעבור לדון באפשרויות להבנת המצווה כמצווה עצמאית. ראשית, נבחן אפשרות לפיה המצווה היא כתיבת הספר, והיא עומדת בפני עצמה. בהמשך נעלה הצעה אחרת להבנת המצווה, כשייכת לעולם הסת"ם.

לימוד שאינם ספר תורה: "זיל בתר טעמא דהא הש"י צוה עלינו לכתוב ס"ת כדי ללמוד מתוכה נמצא דברות הללו שאין לומדין מתוכה ליכא בהן מצות עשה על כל אדם מישראל". אמנם, להלכה איננו דורשים 'טעמא דקרא', ולכן סברה זו אמורה להידחות, וכבר הקשה כך החתם סופר (שור"ת ב, רנד). אפשר לתרץ שהדרשה אינה על כתיבת ספר תורה, אלא על כתיבת 'השירה', ופירוש 'שירה' היא מה שלומדים ממנו. נראה להציע יותר מכך, שלא מדובר כאן בדרשת הטעם במובן של 'טעמא דקרא', אלא בהגדרת המצווה: הספרים אותם הצטוונו לכתוב הם הספרים שמהם לומדים. על היחס בין טעמא דקרא לבין הצעתנו ופסיקה המושפעת מטעם המצווה ראה במאמרו של רה"י הרב יצחק שילת: "בין הרעיון של המצווה לטעמא דקרא", והאר עינינו, איגוד ישיבות ההסדר (תשע"ט); "על הלכות הנלמדות מטעמי מצוות המפורשים בתורה", מדבריה י – בבא בתרא (תשפ"ד). העיריני ידידי ר' יוסף דוד לוי לדברי הרא"ש בתוספותיו למסכת בבא מציעא (צ, א ד"ה היתה אוכלת): "אפילו למאן דלא דריש טעמא דקרא לקמן בפרק המקבל (קטו, א) דאמר אלמנה בין עניה בין עשירה אין ממשכנין אותה היינו משום **דפשטיה דקרא** משמע בין עניה בין עשירה, אבל הכא פשיטא דרמנא לא אזהר אלא לטובתה של בהמה אי משום דמעלו לה אי משום דלא ליצטער". מדברים אלו משמע שלדעת הרא"ש, כאשר טעם המצווה פשוט וברור, לכולי עלמא דורשים טעמא דקרא. לפי זה אפשר לתרץ את דברי הדרישה בפשטות – במצוות כתיבת ספר תורה הטעם פשוט (וכמעט מפורש בפסוק), ולכן מכריעים על פי הטעם.

7. אמנם, אפשר להציע שאף החלק במצווה של כתיבת ספר תורה הוא למטרת לימוד. ראשית, ישנו רובד בלימוד שניתן למצוא רק בספר התורה ולא בספרים מאוחרים יותר: ממד הדיוק – השחזור של התורה כפי שניתנה בסיני, וכדברי הגמרא על רבי עקיבא ש"עתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות" (מנחות כט, ב). ניסח זאת בצורה מופלאה החתם סופר (שור"ת ב, רנד): "ואפילו לר"ש דדריש טעמי דקרא מ"מ נ"ל הא ס"ת שחסר אות א' ואפי' קוצי של יו"ד פסול הוא ואפי' בתגין וזיוני' יש קפידא ומכ"ש בזיונים דשעטנ"ז ג"ץ וא"כ למ"ש הרא"ש דיותר מצו' יש בפירושי התורה והמצוות נניח אנחנו שאין צריך כלל לשום ס"ת שוב דנדרש טעמא דקרא אפי' להקל היינו כשיש לנו פירושים על כל התורה ועל כל קוץ וקוץ ותג ותג שאם חסר פירוש על קוצי של יו"ד הרי חסר זה מס"ת שלנו דהיינו מפירושי' שיש לנו חלף ס"ת ואין יוצא בו י"ח ואין ישרים השלם בחסר ולמצוא פירושים על כל הנ"ל הוא נמנע כי לא ידע אנוש ערכה ואפי' מרע"ה לא ידע זה א"כ א"א מבלי ס"ת שלם אלא שעדיין אינו י"ח עד שיקח ספרים שיכול הוא ובניו להגות בהם ולהבין ולהשכיל דבס"ת עצמו קצרה דעתינו בעו"ה".

כיוון אחר לאופיו של הלימוד מספר התורה מעלה הרבי מליובאוויטש (אוצר ליקוטי שיחות וילך ג', עמודים 247-256). לדבריו ספר התורה משמש ללימוד תורה ציבורי – קריאת התורה (ובימינו הלימוד האישי נעשה מספרים אחרים).

הבנה מקובלת באחרונים היא שהמצווה היא דווקא כתיבה של ספר, כפי שעולה מהגהת הרמ"א (רע, א), שהקונה ספר תורה אינו יוצא ידי חובה. בהמשך נעסוק בפסיקתו של הרמ"א, אך נפתח בדברי המנחת חינוך, המייצג גישה זו.

המנחת חינוך מבין שכיוון שהמצווה נלמדת מהמילה "כתבו" בפסוק, היא מתקיימת דווקא בכתיבה, ולא בהשגת ספר בדרכים אחרות (כגון ירושה או קניין):

כל איש מישראל מצוה לכתוב דהמצוה הוא הכתיבה שיכתוב לו ס"ת והוכחה מתיבת כתבו וא"כ פשוט כמו דבירושה אינו יוצא המצוה הוא הדין בקנה מה לי קנין או ירושה כיון דלא כתב והמצוה הוא הכתיבה.

(מנחת חינוך תריג, א)

את דעתו הוא מדייק מדברי הרמב"ם במשנה תורה:

מצות עשה על כל איש ואיש מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו, שנאמר "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת", כלומר כתבו את התורה שיש בה שירה זו, לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות. ואף על פי שהניחו לו לאדם אבותיו ספר תורה, מצוה לכתוב משלו. ואם כתבו בידו, הרי הוא כאילו קיבלו מסיני, ואם אינו יודע לכתוב, אחרים כותבין לו. וכל המגיה בספר תורה אפילו אות אחת, הרי זה כאילו כתבו כולו.

(רמב"ם תפילין ומזוזה וספר תורה ז, א)

הרמב"ם כלל לא מתייחס לאפשרות של קניית ספר. המצווה היא 'לכתוב', ואותה אפשר לקיים באמצעות שליח – "אחרים כותבין לו", ולא בירושה⁸, וכך עולה גם ממניין המצוות שבכותרת הלכות ספר תורה: "לכתוב כל איש ספר תורה לעצמו".

השלכה נוספת העולה מהגדרה זו היא שהמצווה מתקיימת ברגע הכתיבה, אף אם הספר נמכר או נאבד, וכך כותב המנחת חינוך:

והנה לשון הר"מ מ"ע לכתוב ס"ת לעצמו וכו' א"כ אפשר דבכתב קיים המצוה אף שמכרו אח"כ או נאבד דהמצוה הוא רק פ"א [פעם אחת – א"מ] לכתוב והא כתבו.

8. כך נראה מציטוט הרמב"ם את דברי רבה: "מצוה לכתוב משלו". אפשר להציע לפרש את המונח 'מצווה' לעניין מצווה מן המובחר ולא לעיכוב (ניתן לתמוך בהבנה זו מדברי הרמב"ם בכמה מקומות, למשל א, ט; ה, ב; ועיינו ב'יד פשוטה' קריאת שמע א, ג שם נראה שמצדד בפרשנות מעין זו), וממילא אין מאן ראייה שהכתיבה מעכבת. אמנם בית הלוי (א, ו) דוחה הצעה זו. בדברינו כאן נדון על פי ההבנה המקובלת, שמדובר בדין מעכב, וראו בהערה 31 ובגוף הטקסט שם עוד בכיוון שהעלנו כאן.

בסברת הדברים נראה להסביר שבכתיבה ביד יש ממד של הבעה אישית של האדם, 'חתימה' והטבעה אישית בתורה. הגרי"ד סולובייצ'יק (בשיעור בעניין "כתיבת ספר תורה תפילין ומוזוזה לשמה") כותב שחתימה זו של האדם היא שיוצרת את הקדושה שבספר:

בכל כתיבת ס"ת לא הפעולה של כתיבה מקדשת, כי אם כתב ידו הפרטי של האדם.

(שיעורים לזכר אבא מרי (ירושלים תשס"ג) א עמוד רפא)

לפי זה אפשר לראות את המצווה לכל אדם לכתוב ספר תורה בעצמו כקריאה לאדם להיות שותף אקטיבי בהחלת הקדושה בעולם והטבעת חותמו האישי בה⁹.

לאור דברינו, שמעשה הכתיבה האישית ביד מעכב בקיום המצווה, מסתבר שלא ניתן לקיימה ע"י שליח, כשם שלא ניתן ליטול לולב או להניח תפילין בשליחות. אמנם קושי גדול יש בכך, כיוון שכל העוסקים במצווה זו כתבו שאפשר לקיימה אף ע"י שליח¹¹. מלבד קושי זה, הסוברים שהמצווה היא כתיבת הספר נתלים בדברי הרמב"ם במשנה תורה. אמנם נראה שהבנה זו לא תואמת את מכלול דבריו של הרמב"ם, שבשיטתו נעמיק בפרק הבא.

9. בהקשר זה אפשר גם לראות דמיון בין מצוות כתיבת ספר תורה למצוות ברית מילה, כמצוות שמטביעות חותם: זו בקלף, וזו בגוף. תפיסה כזו של המצווה, המתמקדת ביצירת הספר ולא דווקא ב'תוצאה' עשויה ליישב את קושייתו של ר' אשר וייס (מנחת אשר וילך): "דא"א שיהא אדם יוצא יד"ח בעשיית מצוה פעם אחת בחייו אא"כ כאשר גדר המצווה הוא בתוצאתה כגון מילה, מעקה וכדו', אבל מצוה שעיקר עניינה בעצם המעשה, בהכרח שקיומה יהיה בכל יום, כגון קר"ש, תפילה, תפילין וכדו' או בשבת וחדג וכדו', אבל לא מצינו מצוה שיש בעצם עשייתה עבודת ה' שיקיימנה פעם אחת בחייו [...] וא"כ תמוה לומר דמצוות כתיבת ס"ת מהותה בעצם הכתיבה ויוצא בה משכתב ס"ת אף אם נתנה לאחרים". להצעתנו, ייתכן שניתן להשיב שגם כאן לפנינו 'מצווה בתוצאה' – מצווה שספר התורה יהיה כתוב, אך תוצאה זו לא מחייבת שהספר יישאר בידי האדם.

10. לספר התורה יש קדושה מצד עצמו, מעצם היותו דבר ה', שלא נגעה בו יד אדם. הצעתנו כאן, שכתבתו של האדם היא המקדשת את ספר התורה, מעלה לשאלה את היחס בין האדם-המקבל לבין התורה כפי שנמסרה למשה בידי הקב"ה. ייתכן שעשויה להיות לשאלה זו השלכה בנוגע לחסרות וליתרות המעככות בספר התורה (והאם יש לכך השלכה למצוות כתיבת הספר, או רק לקריאה מהספר). אם כדי לקדש את הספר נדרשת העתקה כפי שכתב משה, כל שינוי יעכב. אמנם, אם המוקד הוא בחתימתו של האדם, ו'יצירת' ספר תורה אישית שלו, ייתכן שרק שינוי המשנה משמעות יעכב. להרחבה במחלוקת זו, ולשאלת החיוב במצווה לאור שאלה זו בימינו עיינו בשו"ת שאגת אריה לו; מנחת חינוך מצווה תריג (במילים "ולפ"ז מצוה זו רופפת"); ערוך השולחן רע, יג.

11. לכן נראה שישור זה במצווה מתאים יותר לעניין מעלה ושבח הכותב בלבד, כמקורו של הניסוח בדברי הגמרא במנחות (ל, א): "כתבו – מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלו מהר סיני".

ד. "והיה שם בך לעד" - ספר תורה במרחב הסת"ם

נפתח פרק זה בבחינת ההתייחסויות של הרמב"ם למצוות כתיבת ספר תורה במקומות שונים בכתביו, ונראה שהגדרת המצווה ככתיבה חד-פעמית, כפי שמעלה המנחת חינוך, אינה פשוטה בדבריו. מתוך כך, נציע להסיק מדבריו תפיסה אחרת, המשייכת את המצווה לעולם הסת"ם.

ד.1. הגדרת הרמב"ם למצווה

בספר המצוות כתב הרמב"ם:

והמצווה הי"ח היא שצונו שיהיה לכל איש ממנו ספר תורה לעצמו. ואם כתבו בידו הוא משובח מאד והוא יותר טוב כמו שאמרו (מנחות ל, א) 'כתבו בידו מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני', ואם אי אפשר לו לכתבו צריך שיקנהו או ישכור מי שיכתבהו לו. והוא אמרו יתעלה (וילך יט) 'כתבו לכם את השירה הזאת'.

(ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה יח)

מכאן משמע שהמצווה היא להיות בעלים של ספר: "שיהיה לכל איש ממנו ספר תורה לעצמו"¹². הדרך העדיפה להשגתו היא ע"י כתיבה, אך אפשר גם בדרכים נוספות. מכאן עולה קושיה על הבנת המנחת חינוך שראינו לעיל בדעת הרמב"ם, שהמצווה היא דווקא כתיבת הספר, וכן עולה לכאורה סתירה בין הגדרת המצווה בספר המצוות, לבין הגדרתה בהלכות ספר תורה¹³.

ממורה הנבוכים עולה חיזוק להבנה זו. שם הרמב"ם כלל לא מזכיר את עניין הכתיבה:

המצוות שמנינו בספר אהבה. [...] תכליתם של אותם מעשי-פולחן לזכור את ה-ל תמיד, לאהוב אותו, לירא מפניו לקבל עליך ולשמור את המצוות בצורה כוללת, ולהאמין לגביו יתעלה במה שהכרחי לכל בן-תורה להאמין. והן התפילה, וקריאת שמע וברכת המזון, ומה שקשור בהן, וברכת כהנים ותפילין

12. כך מופיע במהדורת אבן תיבון, ובאופן דומה גם בתרגום הרב קאפח ועוד.

13. אמנם, חלק מהאחרונים (ראו למשל שו"ת שרידי אש ב, עז, סעיף ה) מצטטים נוסח שגוי של ספר המצוות, בו נכתב "שיהיה כל אחד ממנו כותב ספר תורה לעצמו לכתוב ספר תורה לעצמו", ובכך מסייעים להצעה הקודמת, שהמצווה לפי הרמב"ם היא הכתיבה, וייתכן ונוסח כזה עמד אף בפני המנחת חינוך.

כדי ליישב את הסתירה הציע הרב יאיר קאהן (במאמרו המוזכר בהערה 5) שהרמב"ם חזר בו במשנה תורה מדבריו בספר המצוות. בפרק זה נציע להבין אחרת את פסיקת הרמב"ם בהלכות, ולקרובם לדברים העולים מספר המצוות. ועיינו בהערה 8, שם העלנו קריאה כזו מתוך הניסוח במשנה תורה.

ומזווה, ורכישת ספר תורה והקריאה בו בזמנים (מסוימים). כל אלה הם מעשים המקנים דעות מועילות.

(מורה הנבוכים ג, מד)

המצוות המאפיינות את ספר אהבה הן מצוות שקיומן תדיר¹⁴, ואף מצוות ספר תורה מתוארת כמצווה שעניינה שיהיה ספר תורה אצל האדם – "רכישת ספר תורה", וקשורה לאפשרות הקריאה בו. מצווה חד-פעמית של כתיבה לא הייתה מזכירה לאדם את ה' כל הזמן ולא הייתה מתאימה להגדרה של "מצווה תדירה".

אם כן נמצאו דברי הרמב"ם סותרים זה את זה. מחד, ממשנה תורה עולה שהמצווה היא בכתיבה בלבד, ומאידך, הן מספר המצוות והן ממורה הנבוכים עולה שהמצווה היא הבעלות, ולא הכתיבה¹⁵.

נראה שניתן ליישב את הסתירה לאור דברי הרב סולובייצ'יק, המציע שיש שני דינים במצווה:

יש לבאר דאיכא שני גדרים בחובת המצוה, ושני קיומים: דאיכא דין אחד הנלמד מקרא ד"עתה כתבו לכם את השירה הזאת", שכל אחד מחוייב לכתוב ספר תורה לעצמו, ועוד איכא דין שני הנלמד מקרא ד"ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם", דהיינו שלכל אחד יהיה לו ספר תורה כדי שיוכל ללמוד ממנה.

(שעורי הרב, סנהדרין כא, ב)

לדברי הגרי"ד, הרמב"ם בעצם משלב את שני יסודות המצווה שהעלנו בפרקים הקודמים. יסוד אחד של המצווה נמצא במרחב ההלכתי של תלמוד תורה – ישנה מצווה שלכל אחד יהיה ספר "כדי שיוכל ללמוד ממנה". בנוסף, ישנה מצווה לכתוב ספר, ומדובר ביסוד נפרד של כתיבה חד-פעמית¹⁶.

14. "ספר שני, אכלול בו המצוות שהן תדירות שנצטוינו בהם כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד, כגון קריית שמע ותפילה ותפילין וברכותה, ומילה בכללן, לפי שהיא אות בבשרנו להזכיר תמיד בשעה שאין שם לא תפילין ולא ציצית וכיוצא בהן. וקראתי שם ספר זה ספר אהבה" (הקדמה למשנה תורה, חלוקת המצוות).

15. נעיר שמלבד הסתירה העולה מניסוח הרמב"ם, בהלכות מלכים (ג, א) דן הרמב"ם בספר התורה הנוסף שכותב המלך, ומשם עולה בפשטות שאפשר לקיים את החלק של כל ישראל במצווה אף בירושה, בשונה ממה שדייקנו בגוף הטקסט מהלכות ספר תורה. אנו לא נתייחס לכך במאמר זה, ועיינו בדברי הגרי"ד בשעורי הרב (סנהדרין כא, ב; מופיע גם ברשימות שיעורים על מסכת סנהדרין שיצא לאור לאחרונה, שם) הדן ביישוב סתירה זו, ומתוך כך מחדש את הדברים שנכתבו משמו בהמשך.

16. נעיר שנראה שבכך הולך הגרי"ד לשיטתו, שיש מצווה בכתב היד האישי, כדבריו שציטטנו לעיל משיעורים לזכר אבא מרי, אלא שכאן הוא מוסיף שיש מצווה נוספת – שיהיה ספר תורה ברשותו, למטרות לימוד.

כיוון שמדובר בשני עניינים נפרדים, הגרי"ד סובר שהם לא תלויים זה בזה – יש חיוב לכתוב ספר באופן חד פעמי, ויש מצווה שיהיה ספר ברשותו, ולא צריך להיות קשר בין הספרים:

אבל הך חיוב כתיבה אין זה שיעור בחובת הווית ספר תורה, כמו שהבינו שאר ראשונים, שצריך שיהיה לו ספר תורה על ידי כתיבה, אלא **דין בפני עצמו הוא, שצריך שיהיה לו ספר תורה, ועוד דצריך שיכתוב ספר תורה.**

דבריו של הרב אמנם מיישבים את הסתירה ברמב"ם, אך קצת קשה – מדוע במשנה תורה הרמב"ם הזכיר רק את היסוד של הכתיבה, ואילו בכתבים האחרים רק את יסוד הבעלות, תלמוד התורה¹⁷?

ד. העדות שבספר התורה

בעקבות קושי זה, נרצה להציע הבנה אחרת למהות המצווה לפי הרמב"ם, לפיה לא מדובר בשני ציוויים נפרדים (וביישום של שתי ההבנות הקודמות), אלא בספר שצריך להיות ברשות האדם, לא למטרות לימוד אלא למטרה עצמאית. הבנה זו תואמת את העולה מספר המצוות וממורה הנבוכים. בהמשך נראה, לאור זה, היכן נכנסת מצוות ה'כתיבה', המוזכרת במשנה תורה.

מצאנו שהרמב"ם מתייחס לספר התורה בתור 'עד':

כל מי שישב לפני ספר תורה, ישב בכובד ראש ובאימה ופחד, **שהוא העד הנאמן על כל באי העולם**, שנאמר "והיה שם בך לעד".

(רמב"ם תפילין ומזוזה וספר תורה י, יא¹⁸)

ובאמת, התייחסות זו עולה כבר מהתורה, מהמשך הפסוק המצווה על כתיבת השירה: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם **למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל**" (דברים לא, יט). ניתן להבין שכתיבת השירה היא שתאפשר שהשמים והארץ יהיו העדים, כפי שעולה מהגמרא בעבודה זרה (ג, א): "שמים וארץ יעידו בהם שקיימו את התורה כולה". אמנם נראה שפשט הפסוק הוא שהשירה עצמה היא שתהיה לעד. כך עולה גם מפסוקים נוספים בפרק, כגון: "והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד" (כא).

17. בנוסף נראה שהקושיה שהקשנו על דברי המנחת חינוך מאפשרות קיום המצווה ע"י שליח עדיין עומדת, וצ"ע. דרך ליישוב הסתירה בדברי הרמב"ם אפשר להעלות לאור ההבנה שהצגנו לעיל בדברי ספר החינוך (ראו בהרחבה בהערה 5), ולקמן נציע אפשרות נוספת.

18. רמז נוסף לכך אפשר למצוא בהשוואת הרמב"ם בין ספר תורה לבין לוחות הברית, הנקראים גם "לחת העדת" (שמות לב, טו): "דברים שבלוחות הברית הן שכל ספר וספר" (י, י).

נראה שניתן לחדד נקודה זו דרך תשובת הרמב"ם לשאלה ביחס למקור המצווה, בה יש דיון נרחב. ראינו שרבה דרש חיוב זה מן הכתוב "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת [...]". מניין שהמצווה היא לכתוב ספר תורה, ולא למשל, רק את שירת האזינו?¹⁹

מדברי הר"ן (נדרים לח, א ד"ה למען) עולה שה'שירה' היא שירת האזינו והיא מעידה על קיום שאר התורה. לאור הבנה זו ניתן להציע שצריך לכתוב ספר שלם, כדי שיהיה מושא עליו השירה תעיד. אמנם נראה שהרמב"ם לא הבין כך. בספר המצוות (עשה יח) הוא נימק שה'שירה' כוללת את כל התורה מטעם אחר, "כי אין מותר לכתוב את התורה פרשיות פרשיות". מכאן עולה שלדבריו השירה – התורה-כולה, היא שתהיה לעד, וכמו שמדוייק מהפסוק: "לקח את ספר התורה הזה ושמתם אתו מצד ארון ברית ה' - להיכם והיה שם **בך לעד**" (כו).

השאגת אריה (לד) הקשה על נימוקו של הרמב"ם ש"אין כותבין את התורה פרשיות פרשיות", והרי חומשים אפשר לכתוב בפני עצמם, ואם כן גם אם אי אפשר לפרש שהציווי הוא רק על כתיבת שירת האזינו²⁰, אפשר לפרש שהוא רק על חומש דברים.

נראה שהרמב"ם הבין שה'שירה' המתפקדת כעדות היא כל ספר התורה, זה שלא ניתן להפרידו ל'פרשיות פרשיות', ולכן לא ניתן לקיים את המצווה בכתיבת חומש אחד בלבד. הספר המכיל את כל התורה שניתנה מסיני הוא מעין 'חוזה' חתום המעיד על הברית שבין הקב"ה לעם ישראל²¹. לפי זה, המצווה היא שכל יהודי ישמור בביתו את העדות על שייכותו לברית הזו²².

19. ראו בסוף הערה 5, שם הצענו בשם הרב ישי אנגלמן תשובה נוספת לשאלה זו.

20. האחרונים מקשים על טעמו של הרמב"ם – אם ישנו ציווי לכתוב את פרשת ה'שירה', הרי שלא תהיה בעיה של כתיבת התורה 'פרשיות פרשיות', כפי שפרשיות תפילין ומזוזה מותר לכתוב בפני עצמן מחמת הציווי. ראו למשל בחתם סופר נדרים לח, א; יד דוד סנהדרין כא, ב, הדגים בקושיה זו.

21. ואולי ניתן להוסיף – דווקא ספר שיש בו קדושת ספר תורה, ולכן בספר תורה פסול לא מקיימים את המצווה, אף אם מותר לקרוא בו (שו"ת הרמב"ם רצד). להרחבה בנושא זה ראו בשיעורו הכללי של רה"י הרב חיים סבתו, "האם ניתן לקרוא בספר תורה פסול?", באתר האינטרנט של הישיבה.

22. אפשר לפתח כיוון זה לאור דבריו של הרב יואל בן נון, הכותב שלימוד תורה והעברת מסורת נעשתה בע"פ, ב'שירה', בעוד לספר הכתוב (ואף לקריאה מן הכתב) הייתה מטרה אחרת: "מסורות לא עברו מדור לדור על ידי ספרים מקודשים או טקסטים כתובים מכל סוג שהוא. אין פירוש הדבר שלא היו ספרים כתובים. נהפוך הוא! **הספר הכתוב נשמר לעדות, ממש כמו שטר, חוזה, ברית.** גם הקריאה בספר במעמדים מיוחדים ויוצאי דופן הייתה קריאה של עדות וקבלת ברית, אך לא קריאה של לימוד ושמירת מסורת" (אני קהלת (מגיד, 2017), פתח דבר, ט-י). לפי דבריו, ישנה משמעות ייחודית הן לנוכחות של הספר והן לקריאה ממנו במעמדים מיוחדים (ובהקבלה ללשון הרמב"ם במורה נבוכים: "ורכישת ספר תורה, **והקריאה בו בזמנים**"), ומשמעות זו לא חופפת למצוות תלמוד תורה.

נראה שהבנה זו עולה מההקשר בו הרמב"ם ממקם את המצווה. במשנה תורה הרמב"ם מיקם את מצוות כתיבת ספר תורה לא בסמוך למצוות תלמוד תורה, אלא ביחד עם מצוות מזוזה ותפילין²³. בספר המצוות לאחר מצוות תלמוד תורה (מצווה יא) עובר הרמב"ם למנות את מצוות תפילין, ציצית ומזוזה (מצוות יב-טו), ולאחר מכן מונה את מצוות הקהל וספר התורה של המלך (מצוות טז-יז), ורק לאחריהן את מצוות כתיבת ספר תורה. מכך שהרמב"ם לא הסמיך את המצווה למצוות תלמוד תורה, נראה שסבר שמדובר במצווה בעלת אופי עצמאי, ולא במצווה המשרתת את מצוות תלמוד תורה.

נפנה לראות את המקום בחיי היהודי אותן מקבלות המצוות הסמוכות למצוות ספר תורה בספר המצוות לדעת הרמב"ם. תפקיד התפילין, המזוזה והציצית לפי הרמב"ם הוא לשמור על האדם מלחטוא:

אמרו חכמים, כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו, מוחזק לו שלא יחטא, שהרי יש לו מזכירים רבים, והן הן המלאכים שמצילין אותו מלחטוא.

(שם ו, יג)

ביחס למצוות הקהל, עולה מהרמב"ם שמטרתה אינה לימוד התורה שבה אלא קריאת כיוון ותזכורת מכוונת במעמד פומבי לקיום המצוות:

מצות עשה להקהיל את כל ישראל, אנשים ונשים וטף, בכל מוצאי שמיטה כשיעלו לרגל, ולקרית באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת.

(רמב"ם חגיגה ג, א)

לאור דברים אלה, נראה שניתן להצביע על קשר עמוק בין מצוות כתיבת ספר תורה לבין מעמד הקהל. פעם בשבע שנים קוראים בספר התורה כדי 'לחזק את העם בדת האמת', וספר התורה הוא ביטוי תמידי של מעמד ברית זה – עדות הנמצאת בבית כל הזמן, כתב המכיל את כל 'ספר הברית', זמין לקריאה²⁴.

23. אמנם אין בכך ראייה מוחלטת, שכן דיני כתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזות דומים, ועל כן מסתבר לכלול אותם באותן ההלכות.

24. בכך אפשר להסביר שהאמור במורה הנבוכים (ג, מד): "ורכישת ספר תורה והקריאה בו בזמנים (מסוימים)", אין הכוונה לקריאה שעניינה לימוד, אלא לקריאה המזכירה ומעוררת לקיום המצוות, בדומה לקריאה במעמד הקהל. וראו במגן אברהם (רפב, ו), המעלה שיש לחייב נשים בקריאת התורה בציבור, על אף שפטורות מתלמוד תורה, מחמת הדמיון למעמד הקהל.

מצוות ספר התורה, אם כן, משתייכת למכלול של מצוות שאותן אגד הרמב"ם בספר אהבה²⁵ עקב מטרתן המשותפת: "המצוות שהן תדירות שנצטוינו בהם כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד" (הקדמה למשנה תורה, חלוקת המצוות). לצד מצווה זו, ישנן מצוות נוספות המזכירות לאדם את התורה ואת המצוות בהקשרים שונים: המזווה, התפילין²⁶ והציצית²⁷. כלל המצוות הללו, כמו שמגדיר הרמב"ם, אמורות להביא את האדם – כהגדרת הרמב"ם את תכליתן במורה הנבוכים (ג, מד) – "לזכור את ה-ל תמיד, לאהוב אותו, לירא מפניו לקבל עליך ולשמור את המצוות בצורה כוללת".

ד. 3. יישוב דברי הרמב"ם

הצעתנו עד כה שלדעת הרמב"ם המצווה היא שיהיה לאדם ספר תורה ברשותו, כעדות על הברית שבין עם ישראל לה'. כעת נפנה ליישב את הסתירה בדבריו עליה עמדנו בתחילת הפרק, לאור תפיסה זו של המצווה.

הרב וינברג, בעל ה'שרידי אש', כותב שהמצווה היא שיהיה ספר ברשותו של האדם, אלא שבכל זאת נדרש שיהיה 'מעשה מצווה'. לפיכך על אף שברשות ספר תורה מגיעים לתוצאה הרצויה – שיהיה ספר ברשותו, אין יוצאים בכך ידי חובה, כיוון שחסר מעשה מצווה:

והחילוק בין מי שהנחילו לו אבותיו לבין מי שקנה ספר תורה יש לפרש, שבירושה לא עשה שום מעשה לקיום המצווה, שהספר תורה בא לו ממילא, משא"כ בלקח ספר תורה עשה מעשה, שקנה ועשה מעשה קנין, שבקיום מצווה צריך לעשות מעשה, ולא מצינו קיום מצווה בלא עשיית מעשה. [...] ואין נ"מ אם טרח הרבה או מעט – העיקר הוא שיעשה מעשה לקיום המצווה.
(שו"ת שרידי אש ב, עז)

אמנם הבנה זו מעט קשה מהאמור בהלכות ספר תורה, שם משמע שיש דגש על הכתיבה דווקא. השרידי אש מבאר שהכתיבה היא דוגמה לפעולה אקטיבית של האדם בכדי ליצור לעצמו ספר שיהיה ברשותו²⁸: "המלה כותב בלא המלה בידו אין משמעותה כתיבה בידו,

25. אמנם, ספר אהבה לא כולל את מצוות הקהל – הנמצאת ברצף בספר המצוות עם רוב מצוות ספר אהבה; ומנגד הרמב"ם כולל בספר אהבה את מצוות המילה הנמצאת בספר המצוות במקום אחר (עשה רטו) ובמורה הנבוכים (ג, מט) מיוחס לה טעם אחר. לא כאן המקום לדון בשאלה זו, ומכל מקום ברור שמצוות כתיבת ספר תורה – בכל החיבורים – שייכת לקבוצת המצוות הזו.

26. עיינו במאמרו של אורי יהודה פלינט: "יסודות מצוות מזווה", ובמאמרו של דביר במברגר: "מצוות התפילין – הגדרתה וטעמה", הרואים אור באסופה זו, הדנים בהרחבה בתפיסת הרמב"ם את המצוות הללו.

27. עיינו באגדה במסכת מנחות (מד, א) המדמה את ארבעת הציציות לארבעה 'עדים' המלווים את האדם ומזכירים לו את המצוות, וראו עוד על נקודה זו ביחס לציצית במאמרו של חוקי אברהמי "דע מתן שכן של צדיקים", באסופה זו.

אלא משמש כמו קונה או רוכש". נראה להוסיף לאור דבריו, שהרמב"ם בחר להשתמש כאן במונח כתיבה לא על מנת לשלול קנייה או רכישה, אלא בהשוואה לשאר המצוות שבהלכות אלו. בתפילין ובמזוזה המצווה אינה מסתכמת בכתיבה, אלא מתקיימת אחר כך (בהנחת התפילין ובקביעת המזוזה), ואילו בספר תורה המצווה מתקיימת כבר בשלב כתיבתו, ואין מעשה נוסף שצריך לעשות לאחר מכן.

לפי הסבר זה מצוות כתיבת ספר תורה היא מצווה שעניינה בתוצאה. אמנם ישנן מצוות שעניינן בתוצאה, ואף על פי כן אפשר לצאת ידי חובה אף בלי עשיית מעשה 'חיובי', כאשר התוצאה מושגת. מדוע מצוות כתיבת ספר תורה שונה?²⁹

לאור דברינו, אפשר להסביר שכיוון שספר התורה משמש עדות על הברית, נדרש מהאדם להכניס את עצמו בברית זו – באמצעות עשיית מעשה אקטיבי להשגת הספר. הברית אינה עוברת בירושה מן האבות, וכל אדם נדרש לעשות מעשה על מנת להיות חלק מברית זו³⁰. במשנה תורה הרמב"ם עסק בדרך בה יש לקיים את המצווה – ע"י מעשה של כניסה לברית, ובמקומות האחרים בכתביו עסק בתכליתה של המצווה – שאדם יחזיק ספר תורה ברשותו. ספר זה יהווה עדות על הברית, ויאפשר לקרוא ממנו ולהיזכר בתכני הברית.

כיוון זה אפשר להרחיב, ולהסביר לאורו גם את המעלה של כתיבה ביד: "כתבו - מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלו מהר סיני" (מנחת ל, א). כאשר ספר התורה נכתב בכתב יד, יש היבט אישי של האדם שמובא לברית זאת. מעבר לכניסה לברית הקולקטיבית, של כל עם ישראל הנעשית בהשגת ספר, האדם כורת גם ברית אישית-ייחודית, מייחד את ה'אות שלו' בקשר עם הקב"ה. אמנם לא מדובר בפן מחייב במצווה – אלא באפשרות להידור, למי שביכולתו לכתבו בעצמו, לקשר את עצמו באופן אינדיבידואלי לברית³¹.

28. השרידי אש התייחס לדברי ספר החינוך, אך נראה שאפשר לומר אותם הדברים גם ביחס לרמב"ם.
29. הבדל זה בין מצוות כתיבת ספר תורה למצוות כגון מעקה וביעור חמץ מנסח ר' אשר וייס: "ונראה דבאמת אין הנדרשים דומים זה לזה, דמה שפטור ממעקה אינו אלא משום דאין בביתו מציאות המחייבת מצוות מעקה, דאטו יסתור המעקה כדי לבנותו מחדש, וכן בחמץ אין הדעת סובלת שיקנה חמץ ע"מ לבערו, ולכן כל זמן שאין לו חמץ אין מציאות מחייבת במצווה זו. אבל בס"ת אף שירש ס"ת מאבותיו מ"מ מצוה לכתוב ספר נוסף כדי לקיים מצות כתיבת ס"ת" (מנחת אשר וילך).
30. התורת חיים (סנהדרין כא, ב) מסביר מניין למדנו שאי אפשר לקיים את המצווה בירושה: "ומייתורא דלכם קדריש דמשמע משלכם בעינן ולא סגי ליה בשל אבותיו". לדברינו, נראה שאפשר לקרוא בדבריו שהברית לא עוברת בירושה, אלא נדרשת שתהיה 'משלכם'.
31. הצעה זו עולה בעקבות דברי הגרי"ד, שדיבר על שני מרכיבי המצווה: הכתיבה והלימוד. אמנם הגרי"ד ניתק ביניהם, אך להצעתנו כאן יש לחבר ביניהם. וראו בהערה 8, בה הצענו שייתכן וזוהי אכן כוונת הרמב"ם במשנה תורה.
- בדברינו נקטנו שהכתיבה אינה תנאי הכרחי בקיום המצווה, כיוון שאם נבין כך נותרת קושיה כיצד אפשר לקיים את המצווה בשליחות (ראו הערות 11, 18).

ה. "כאילו קיבלו מהר סיני" - כניסה לברית ה'³²

הכיוון אותו העלנו מדברי הרמב"ם רואה בספר התורה עדות תמידית על הברית בין ה' לישראל, המלווה את האדם. בפרק זה נעלה כיוון נוסף למשמעותו של ספר התורה לאורה של הברית שנכרתה בהר סיני, כיוון העולה בעקבות פסיקת הרמ"א ודברי הלבוש. לצורך כך נפתח בהצגת סתירת סוגיות ביחס למצוות כתיבת ספר תורה, עליה עמד בית הלוי (ש"ת בית הלוי א, ו).

כפי שפתחנו את עיוננו, מקורה של המצווה הוא במסכת סנהדרין (כא, ב): "אמר רבה: אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה – מצוה לכתוב משלר". כיוון שהיורש ספר אינו מקיים את המצווה, אלא צריך לכתוב בעצמו, מדייק בית הלוי שהמצווה היא דווקא בכתיבת ספר³³. מנגד, מהגמרא במנחות עולה כיוון שונה:

וא"ר יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב: הלוקח ס"ת מן השוק - כחוטף מצוה מן השוק, כתבו - מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלו מהר סיני. אמר רב ששת: אם הגיה אפי' אות אחת, מעלה עליו כאילו כתבו.

(מנחות ל, א)

רב קובע כי 'הלוקח' – "כחוטף מצוה מן השוק", ורש"י (ד"ה כחוטף מצוה) פירש: "ומצוה עבד". כלומר, לפי רב אדם מקיים את המצווה אף בדרך שאינה כתיבה – לקיחה מן השוק. מכאן עולה שאפשר לקיים את המצווה לא דווקא בכתיבה – כגון ע"י קניין או ירושה.

כפי שראינו, השרידי אש הציע לחלק בין ירושה לקניין. לדבריו כך אפשר לתרץ את סתירת הסוגיות: מהסוגיה בסנהדרין עולה שאי אפשר לקיים את המצווה בירושה (כיוון שחסר 'מעשה מצווה'), ומהסוגיה במנחות נלמד שקניין מועיל. אמנם בית הלוי, לא מקבל חילוק זה: "דמה לי בין ירושה לקניין".

לאור זאת הסביר בית הלוי שישנה מחלוקת סוגיות. לפי הסוגיה במסכת סנהדרין מקיימים את המצווה אך ורק בכתיבה, ואילו לפי הסוגיה במסכת מנחות המצווה מתקיימת בבעלות, ואפשר לקיימה גם בירושה ובקניין³⁴.

32. פרק זה מציג, במידה רבה, פרשנות מהותית יותר לאותן סברות הלכתיות שהוצגו לעיל בפרק ג. אמנם ניתן לראות ברעיונות המוזכרים בו גם ממד עומק שיכול להשתייך לכל הדעות שנידונו במאמר.

33. כדעת המנחת חינוך שהצגנו בפרק ג.

34. מתוקף סתירה זו הציע בית הלוי שנחלקו הראשונים כאילו דעה לפסוק. הרי"ף (ב, ב) פסק את המימרה של רב גידל ממסכת מנחות, ולא הזכיר את דברי רבה בסנהדרין – ולשיטתו מקיימים את המצווה אף בקניין ובירושה. לעומתו, הרמב"ם (ז, א) העתיק מלשון הסוגיה בסנהדרין: "ואף על פי שהניחו לו לאדם אבותיו ספר תורה, מצוה לכתוב משלר", כיוון שהוא סובר שהמצווה היא דווקא בכתיבה.

לעומת דברי בית הלוי, מדברי הרמ"א והלבוש נראה שיש לבאר אחרת את היחס בין הסוגיות. הרמ"א פסק שרק בכתיבה או בהגהת ספר תורה מקיימים את המצווה, אך לא בקניין:

שכר לו סופר לכתוב לו ספר תורה, או שקנאו והוא היה מוטעה והגיהו, הרי זה כאלו כתבו (ב"י בשם נ"י). **אבל לקחו כך ולא הגיה בו דבר, הוי כחוטף מצוה מן השוק** (טור בשם ריב"ל פרק הקומץ). **ואינו יוצא בזה.**

(הגהות הרמ"א על שולחן ערוך יורה דעה רע, א)

הרמ"א ציטט את הסוגיה במנחות, ולכן לא מסתבר לומר שלשיטתו ישנה מחלוקת סוגיות. על כן נראה שלדעתו יש לפרש את הגמרא במנחות בדרך שונה מפירוש רש"י³⁵. לשיטת הרמ"א, הגמרא אומרת שהלוקח ספר תורה הוא "כחוטף מצוה", ומתכוונת לומר שלא קיים את המצווה בכך. וכך מסביר הלבוש את הגמרא:

הלוקח ספר תורה מן השוק ואינו מגיה בה דבר, **הוי כחוטף מצוה מן השוק, כלומר ואינו יוצא בזה מצוות עשה זו**, ואין לו שכר גדול כל כך כמי שטרח בכתיבתה, שיש למדת הדין לחלוק ולומר אלמלא שבאה עליו בלא טורח לא היה עושה אותה. אבל אם הוא בעצמו כותבה או שכר סופר לכותבה, וטרח בתקון הקלפים ולסכול עול הסופר עד שנכתב, הרי זה כאילו קבלה מסיני, שיש למדת רחמים פתחון פה לומר **כמו שטרח טורח זה כן היה טורח ללכת במדבר כדי לקבל תורה מהר סיני.**

(לבוש יורה דעה רע, א³⁶)

נראה שמהקישור למעמד הר סיני אפשר ללמוד על אופייה של המצווה. המצווה היא בעצם לקחת חלק בברית ה'. ברית זו נכרתה במעמד הר סיני, והדרך של כל יהודי להצטרף לברית זו היא לטרוח ביצירת ספר תורה – לטרוח בקבלת תורה. ללא טרחה בהשגת הספר האדם

יש להעיר על דבריו, שהרמב"ם באותה ההלכה משתמש גם בלשון הגמרא במנחות: "ואם כתבו בידו, הרי הוא כאילו קיבלו מסיני", ולכן קשה לטעון שמתוקף התייחסות הרמב"ם לסוגיה בסנהדרין הוא הכריע להלכה דווקא כמותה, ודחה את דברי רב במנחות (נימוק שאכן ייתכן בדעת הר"ף, שהשמיט לחלוטין את הסוגיה בסנהדרין). אמנם בתשובתו, בית הלוי לא מצטט משפט זה מהרמב"ם וייתכן שלא היה בגרסה שלפניו. מלבד זאת, מהדברים הספר המצוות ובמורה הנבוכים שציטטנו.

35. ה"ז (א) אכן מעיר שהרמ"א פסק לא כדברי רש"י במסכת מנחות. בעקבות כך הגר"א ואחרונים נוספים חולקים על פסיקתו, וסוברים שיוצאים ידי חובה אף בקניית ספר.

36. פרשנות הלבוש מופיעה כמעט מילה במילה בפירושו של הר"י מלוניל לסוגיה במנחות (הלכות קטנות ג, א), מלבד התוספת "אינו יוצא בזה מצוות עשה זו". אם כן, בדברי הר"י מלוניל אפשר לפרש שמדובר במעלה בעלמא, בעוד מדברי הלבוש נראה שעניין זה מעכב – דווקא מי שמעשיו מלמדים על נכונותו לטרוח ולהשקיע כדי לכתוב את הספר מקיים את המצווה. אך מי שלא טרח במצווה "אינו יוצא בזה מצוות עשה זו [...] שיש למדת הדין לחלוק ולומר אלמלא שבאה עליו בלא טורח לא היה עושה אותה".

לא נכנס לברית. כך "יש למדת רחמים פתחון פה" ללמד עליו זכות שהיה הולך במדבר לקבל את התורה בהר סיני, ולהחשיב אותו בין האומרים "נעשה ונשמע"^{37 38}.

לדעת הרמ"א אי אפשר לקיים את המצווה בקניית ספר – כי הרי זה "חוטף מצווה מן השוק", ואין בכך שום טרחה. רק בכתיבה ביד, או בטרחה להשגת סופר – מתקיימת המצווה.

המשפט בגמרא "מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלו מהר סיני" אינו מליצה או מעלה בעלמא לריבוי השכר. זהו עניין מהותי – מי שטורח בכתיבת ספר תורה, נחשבת לו עשייה זו כעמידה לפני הר סיני וקבלת תורה מחודשת, ברצון.

ו. סיכום

ראינו שניתן לשייך את מצוות כתיבת ספר תורה לשני מרחבים הלכתיים.

ספר התורה משמש ללימוד תורה, ופתח יש כאן לראות את מצוות כתיבת ספר תורה כאמצעי לקיום מצוות תלמוד תורה, ולדבר על מצווה בכתיבת ספרים ללימוד, אף אם אינם ספרי תורה כשרים, המקודשים בקדושת ספר תורה, וכך היא דעת הרא"ש. לדעת ספר החינוך, מטרתה של המצווה להרכות בספרים, ובכך לשמר ולפתח את עולם הלימוד: בנוחות הלימוד ובנגישותו לרבים.

אמנם, צד אחר גם לספר התורה. בהיותו משויך לספר 'אהבה', הכולל מצוות "שנצטוונו בהם כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד", הוא מבטא את הקשר לקב"ה. הצענו שלדעת הרמב"ם ספר התורה מלמד על הברית שכרת הקב"ה עם עם ישראל, ומהווה עדות עליה – בעצם הימצאותו בבית. המצווה היא בעשיית מעשה שמכניס את האדם לברית זו – בהשגת ספר תורה, או בניסוח אחר, בכתיבת ספר שיהיה ברשותו. מעלתה של הכתיבה מתבארת בכך שנעשית בכתיב ידו של האדם, ומבטאת הטבעת חותם אישי בתורה וקשר אישי עם

37. בניגוד לדברי השרידי אש (שציטטנו בפרק ד.3): "ואין נ"מ אם טרח הרבה או מעט – העיקר הוא שיעשה מעשה לקיום המצוה", מדברי הלבוש עולה שבטרח זה הכל תלוי!

38. נראה להרחיב ולומר, שלא מדובר רק באמצעי על מנת לבחון את כנותו ויושר כוונותיו של האדם ולתת לו שכר עליהם, אלא גם במטרה עצמאית, שהאדם יעבור תהליך של טרחה בקבלת תורה: "ואל תחשוב בני לתפוש על דברי ולומר, ולמה זה יצוה אותנו השם יתברך לעשות כל אלה [...] ועתה בני אם בינה שמעה זאת, והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו. ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם אולי יעסק תמיד בדברים של דופי, כאילו תאמר דרך משל שהכריחו המלך ומינהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותו אומנות, ישוב לזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור, כי ידוע הדבר ואמת שכל אדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו" (ספר החינוך מצוה טז).

נותן התורה. משמעותה של הטרחה בכתיבת הספר, המלמדת על השתדלותו ורצונו של האדם לקבל את התורה, מדמה קבלת תורה מחודשת – מעמד הר סיני 'איש', וקבלת עול תורה ומצוות³⁹.

אמנם, גם תוכן העדות שבספר התורה הוא דברי התורה, והברית שנכרתה בסיני היא על דברי תורה. לפי זה, על אף המתח בין הגישות שהצגנו במאמר, המתבטא בפרטי הלכות שונים, נראה שביסוד הגישות כולן עומדת התורה, עליה כרתנו ברית עם בוראנו והיא המעידה בנו בכל דור ודור.

לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךְ והגִּיתָ בו יומם ולילה למעַן תִּשְׁמַר לַעֲשׂוֹת כֻּלּוֹ
הַכְּתוּב בּוֹ כִּי אִז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרֶכְךָ וְאִז תִּשְׁכִּיל.

(יהושע א, ח)

39. נסכם את הכיוונים השונים שעלו ביחס לדרך יצירת הספר:

- א. לדעת השרידי אש – יש צורך ב'מעשה מצווה', וממעט בכך רק ירושת ספר, בה לא יוצאים ידי חובה. נראה שבדומה לכך לדעת ספר החינוך, שלשיטתו יש צורך בריבוי הספרים – אפשר לצאת בכל דרך שמרבה ספרים (כלומר, רק בירושה לא).
- ב. לדעת הרמ"א (והלבוש) – המצווה מתקיימת רק אם האדם טרח לצורך כך: בכתיבה ובמינוי שליח לכתוב, אך לא בקנייה.
- ג. לדעת המנחת חינוך – נדרש מעשה מצווה, לכן אפשר לקיים את המצווה דווקא בכתיבה. לכאורה אף שליחות לא אמורה להועיל, וצ"ע.